

Salgını Hatırlamak: Veba Üzerine Tarihsel ve Sosyolojik Bir Analiz

Erol YILDIZ*

ÖZ

Bulaşıcı hastalıklar, etkisi ve sonuçları bakımından salgına dönüştükleri dönemlerde insanlık tarihi için derin izler bırakmıştır. Bu hastalıklardan biri de şüphesiz veba olmuştur. Bu hastalığın tarih sahnesindeki serüveni eski dönemlere kadar dayanmaktadır. Milattan önce ve sonra olmak üzere üç büyük veba salgını yaşanmıştır. Bu salgınlar insanları yalnızca fiziksel anlamda tahribata uğratmakla kalmamış, sosyolojik ve psikolojik anlamda derin izlerin oluşmasına zemin hazırlamıştır. Bu sebeple, söz konusu çalışmada vebanın tarihsel ve sosyolojik analizi yapılması hedeflenmiştir. Böylece bir taraftan, bahse konu veba salgını hakkında tarihsel süreç ayrıntılarıyla incelenecekken, diğer taraftan bu süreçler üzerinden vebanın demografik, sosyal, kültürel, dini, ekonomik ve toplumsal yaşamda meydana getirdiği değişim ve dönüşümler sosyoloji perspektifiyle sistematik olarak ortaya koyulacaktır. Bu hassasiyetle ulusal ve uluslararası anlamda veba konusunda öne çıkan kitaplar, makaleler, dergiler ve benzeri kaynaklar incelenerek birincil kaynaklar üzerinden literatür taraması yapılmıştır. Bu çalışma, tarihsel süreç yanında sosyoloji perspektifiyle veba salgınının toplumsal görünümünü incelemesi bakımından önem taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Bulaşıcı Hastalık, Veba, Salgın

Remembering the Pandemic: A Historical and Sociological Analysis of the Plague

ABSTRACT

Infectious diseases have left deep traces for the history of humanity when they turned into epidemics in terms of their effects and results. One of these diseases was undoubtedly the plague. The adventure of this disease on the stage of history dates back to ancient times. The plague disease is mentioned before and after Christ, and there were three major plague epidemics in the world geography, namely the Justinian plague, the Black plague, and the Bombay plague. These epidemics not only damaged people physically but also laid the groundwork for the formation of deep traces in sociological and psychological terms. For this reason, it is aimed to make a historical and sociological analysis of the plague in this study. Thus, on the one hand, the historical process of the plague epidemic in question will be examined in detail, on the other hand, the changes and transformations caused by the plague in demographic, social, cultural, religious, economic, and social life through these processes will be systematically revealed from the perspective of sociology. With this sensitivity, a literature review was made on primary sources by examining the prominent books, articles, journals, and similar sources on plague in the national and international sense. This study is important in terms of examining the social appearance of the plague epidemic from a sociological perspective as well as the historical process.

Keywords: Contagious Disease, Plague, Epidemic

1. Giriş

Bulaşıcı hastalıklar, salgına dönüştüklerinde etkisi ve sonuçlarıyla toplumu farklı yönlerde şekillendirmesi bakımından tarihte önemli bir yer tutmaktadır. Bu yüzden tarihsel süreçte öne çıkan hastalıklardan biri de veba olmuştur. Bu hastalığın tam olarak “nasıl” ve “ne zaman” başladığı belli bir döneme kadar belirsizliğini korumaktadır. Ancak milattan önceki kayıtlar da dahi bu hastalığın izlerine ulaşmak mümkündür.

Veba, Arapça kökenli bir kelime olup, “salgın” anlamına gelmektedir (Türk Dil Kurumu, 2022). Ancak Osmanlılarda ve Araplarda “taun” şeklinde de kullanılmaktadır (Turna, 2011). Batılılar ise vebayı “black death (kara ölüm)” kelimesiyle isimlendirmektedir. Ancak “taun” ve “veba” aynı anlamlara gelmemektedir. Zira taun daha çok vebanın bir çeşidi olan hıyarcıklı (bubon) vebasını için kullanılan bir tabirdir (Yıldız, 2014).

Tehlikeli bir enfeksiyon hastalığı olan veba, hem bulaşıcı hem öldürücü bir mikroptur. Bu hastalık mikrobunda birçok yabancı kemirici bulunmakta, bir kemiriciden bir diğerine fare pireleri aracılığıyla geçmektedir. İnsanlara ise farelerle temas etme veya pire ısırması sonucu bulaşmaktadır. Klinik anlamda bu hastalık üçe ayrılmaktadır. Bunlardan birincisi, hıyarcıklı (bubon) veba; ikincisi, akciğer (phömonik) vebasını;

* Doktora Öğrencisi, Selçuk Üniversitesi, İçişleri Bakanlığı, yildizerol9078@gmail.com
Makalenin Gönderim Tarihi: 21.04.2022; Makalenin Kabul Tarihi: 06.07.2022

üçüncüsü ise septisemik vebadır. Bu veba türlerinden en yaygın olanı ise hıyarcıklı vebadır (Erdoğan, 2017, s. 6-7).

Salgına sebep koşulların elverişliliği, bulaşma ve yayılma şekilleri vebanın yıkıcı etkiler oluşmasında önemli göstergelerdir. Bu doğrultuda veba hastalığına zemin hazırlayan koşullar; kirlilik, pislik, yoksulluk, savaşlar, ticaret ve iklimsel koşullar olmuştur. Hastalığın yayılma süreci ile ilgili salgına dönüşmesi itibarıyla sırasıyla üç dönemden bahsedilmektedir. Bunlar; Justinyen vebası, Kara Veba ve Bombay vebasıdır. Bu üç salgın, etkileri ve sonuçları itibarıyla dünya genelinde fiziksel, psikolojik ve sosyolojik ağır tahribatlara yol açmıştır.

Veba salgınları tarihsel olarak bakıldığında, dünya genelinde milyonlarca insanın ölümüne sebebiyet vermiştir. Bu yüzden pek çok araştırmacı salgının sebeplerini, belirtilerini, çeşitlerini ve tedavi yöntemlerini anlamak için çalışmalar yapmıştır. Ancak söz konusu salgını tarihsel süreçte inceleyen pek çok çalışma olmasına karşın, sosyolojik olarak ele alan çalışma yok denecek kadar azdır. Bu yüzden çalışma, tarihsel süreç yanında sosyoloji perspektifiyle veba salgınının toplumsal görünümünü incelemesi bakımından önem taşımaktadır. Bu hassasiyetle çalışmada veba salgınının tarihsel ve sosyolojik analizi yapılması amaçlanmıştır. Bu amaç dâhilinde “Veba salgınının sosyolojik anlamda etkisi ve sonuçları nelerdir?” ve “Veba salgını, toplumsal anlamda hangi değişimlerin ve dönüşümlerin yaşanmasına neden olmuştur?” sorularına cevap aranacaktır. Bu minvalde ulusal ve uluslararası anlamda veba konusunda yazılan kitaplar, makaleler, dergiler ve benzeri kaynaklar incelenerek birincil kaynaklar üzerinden literatür taraması yapılmıştır. Ancak sosyolojik anlamda sistematik bir inceleme ve değerlendirme yapılmasına imkan sağlamayan, veba dönemlerinin toplumsal yapısını incelemeyen ve sadece tarihsel bilgiler üzerinden inceleme yapan kaynaklar çalışmaya dahil edilmemiştir. Çalışmada veba hastalığının toplumsal anlamda meydana getirdiği değişim ve dönüşümleri analiz etmek ve sosyolojik değerlendirmeler yapabilmek için Nikiforuk’un “Mahşerin Dördüncü Atlısı: Salgın ve Bulaşıcı Hastalıklar Tarihi”, Sherman’ın “Dünyamızı Değiştiren On İki Hastalık”, Snowden’in “Epidemics and Society: From the Black Death to the Present” ve Crawford’un “Ölümcül Yakınlıklar & Mikroplar Tarihimizi Nasıl Şekillendirdi” isimli eserler ana kaynaklar olarak belirlenmiştir.

Veba salgını tarihsel ve sosyolojik anlamda sistematik olarak analiz etmek için çalışma beş başlığa ayrılmıştır. Birinci olarak; veba hastalığının kavramsal çerçevesi bağlamında tanımlarından, kökeninden ve çeşitlerinden bahsedilmiştir. İkinci olarak; hastalığın oluşmasına zemin hazırlayan kirlilik, pislik, yoksulluk, savaşlar, ticaret, iklimsel koşullar gibi unsurlar açıklanmıştır. Üçüncü olarak; veba salgınının geçmişten günümüze kadar olan tarihsel süreci anlatılmıştır. Dördüncü olarak; Batı dışında veba salgınının seyrini görmek için Osmanlı Devleti dönemindeki durumu ve etkisi konusunda bilgi verilmiştir. Beşinci ve son olarak ise veba salgınının demografik, toplumsal yaşam, ekonomik, sosyal, dini ve kültürel anlamda etkisi ve sonuçlarının neler olduğu ve nasıl bir değişime meydana yol açtığı sosyolojik anlamda tartışılmıştır.

2. Kavramsal Çerçeve: Veba'nın Tanımı, Kökeni ve Çeşitleri

Eski çağlardan günümüze kadar insanlar, farklı niteliklerde salgın hastalıklar yaşamışlardır. Kuşkusuz salgın hastalık denildiği zaman insanların kolektif hafızasında öne çıkan temalardan biri de vebadır. Bu salgın, bulaşıcı ve ölümcül olması bakımından 20.yy başlarına kadar dünyada etkisini sürdürmüş ve kitlelerce ölüme sebebiyet vermiştir.

Kavramsal anlamda veba, kurbanlarının son saatlerinde vücutlarının çeşitli yerlerinde kararmalar ve şişlikler ortaya çıkartarak vücut görünümünü bozmasından ve ölümlerle sonuçlanmasından dolayı Batı dünyasında “black death (kara ölüm)” şeklinde isimlendirilmektedir (Karaimamoğlu, 2020, s. 510). İslam dünyasında ise veba; yaralamak, ayıplamak, kusurlu görmek” anlamlarına gelen “taun” kelimesiyle anılmaktadır (Varlık, 2011, s. 175). Ancak “taun” ile “veba” kelimesinin birbirinden farklı anlamları barındırmaktadır. Bu sebeple “veba” kelimesi her türlü salgın hastalığı ifade ederken, “taun” daha çok vebanın bir çeşidi olan “hıyarcıklı veba”nın karşılığı olarak kullanılmaktadır. Bu yüzden genellikle İbn Kayyim el Cevziyye’nin ifadesine göre “her taun vebadır, ancak her veba taun değildir.” görüşü benimsenmektedir (Yıldız, 2014, s. 7). Nitekim Türkçe sözlüklerde veba ve taun ayrı ayrı kelimeler olarak geçmektedir. Bununla birlikte veba; İngilizcede “plague”, Fransızcada ise “petse” olarak

isimlendirilmektedir. Anadolu'da ise vebanın isminin söylenmesinin hastalığı çağrıştırmaya inanişıyla bu salgına toplumda “yumurcak” denilmektedir (Yıldırım N. , 2010, s. 111-112).

Biyolojik köken anlamında veba, enterobacteriaceae familyasından sayılan gram negatif bakteri olan “yersinia pestis” isimli bir bakterinin sebep olduğu bulaşıcı ve öldürücü bir hastalıktır (Karabörk, s. 1-2). Veba basili Yersinia Pestis; fare, sıçan, dağ sıçanı veya sincap gibi küçük kemirgenlerin kan dolaşımında yaşamaktadır. Aslında karınlarında zararsız bir bakteri olan bu basil, zamanla hayvanların kan dolaşımına girecek şekilde genetik evrim geçirerek öldürücü hale gelmektedir (Martin, 2011, s. 16). Buradan hareketle vebanın en önemli taşıyıcısı sıçanlar olmuştur. Bu taşıyıcı sıçan türlerinden kara sıçan, birinci ve ikinci veba salgınında, boz sıçan veya Norveç sıçanı ise üçüncü veba salgınında etkin bir rol oynamıştır (Varlık, 2017, s. 40). Salgındaki ana vektör ya da hastalığın yayılış şekli hayvanın üzerinde yaşayan sıçan piresi Xenopsylla cheopsis yoluyla olmuştur. Xenopsylla cheopsis, enfekte olmuş taşıyıcının kanından beslendiğinde veba bakterileri bağırsaklarında çoğalmakta, sindirim sisteminin bloke olmasına neden olmakta ve onu çıldırmaşçasına sürekli beslenmeye zorlamaktadır. Bu durumdaki pire, beslenmek için başka bir organizmayı ısırıldığında çoğalmış bakterileri de kusmakta ve bunlar yeni taşıyıcının kan dolaşımına girmektedir. Bu sindirim bozukluğu Xenopsylla cheopsis'i en başta gelen veba vektörü haline getirmektedir (Varlık, 2017, s. 51).

Veba salgınının sebeplerini, belirtilerini, çeşitlerini ve tedavi yöntemlerini anlamak üzere pek çok araştırma yapılmıştır. Buradan hareketle de veba klinik anlamda üçe ayrılmıştır. Bunlardan birincisi, hıyarcıklı (bubon) veba; ikincisi, akciğer (pnömonik) vebası; üçüncüsü ise septisemik vebadır (Snowden, 2019, s. 48-49).

Hıyarcıklı (bubon) veba, en hafif fakat en çok görülen veba türüdür ve ilkbahar ile yaz aylarında yoğunluğunu artırmaktadır. Vebanın vektörü Xenopsylla cheopsis, insan kanından özellikle hoşlanmasa da başka bir konak olmadığında insanları ısırabilmektedir. Bu bakteri lenf bezlerine saldırmakta ve nerenin ısırıldığına bağlı olarak kasıkta, koltuk altlarında ya da boyunda yumurta şeklinde şişlikler meydana getirmektedir. Bu şişliklere hıyarcık denilmektedir (Varlık, 2017, s. 24; Martin, 2011, s. 17). Bu veba türüne yakalanan bir kişinin idrarı, teri ve tükürüğü kötü kokmaktadır. Kişilerdeki kuluçka süresi 2 ile 5 gündür. Birdenbire titreme, ateşin yükselmesi, sersemlik ve karın-sırt-kol-bacaklarda ağrı gibi belirtileri bulunmaktadır. Bu vebaya yakalanan bir kişide hıyarcıklar bir hafta içerisinde iltihaplanırsa bu kişi genellikle iyileşmektedir. Ancak böyle bir durum meydana gelmezse bu kişi ölmektedir. Bu yüzden vebanın bu türündeki ölüm oranı %40 ila %70 arasındadır.

Akciğer (pnömonik) vebası, basilin lenf bezlerine yer edinmeden akciğere yerleşmesiyle meydana gelmektedir. Bu yüzden bulaşıcılığı ile öldürücülüğü yüksektir ve daha çok çocuklarda görülmektedir. Kış aylarında yoğunluğunu artırmaktadır. Bu veba türü, sıçan pireleri aracılığıyla kişilere bulaşmamakta, daha çok öksürük veya hapsirik aracılığıyla havaya yayılan enfekte damlacıklar/parçacıklar yoluyla bir başkasına geçmektedir. Kişilerin ateşi birdenbire 40-41 °C çıkmakta, hızlı bir şekilde nefes alıp verme başlamakta ve hastalık hızlı bir şekilde ilerlemektedir. Bu yüzden 24 saat içerisinde tedavi edilmezse kişiler 2 ila 4 gün arasında ölmektedir. Bu nedenle de söz konusu veba türüne yakalananların ölüm oranı %95 ila %100 arasındadır.

Septisemik veba, genellikle hıyarcıklı vebadan gelişmekte olup basil lenf sistemine ya da akciğere yerleşemeyip onun yerine kan dolaşımına bulaştığı zaman meydana gelmektedir. Basil, insan piresi, Pulex irritans yoluyla geçebilecek kadar hızla ve tamamen kanın mikroplanmasına neden olarak bol bol çoğalmaktadır (Martin, 2011, s. 18-19). Bu veba türü, enfeksiyona yol açması ve hızlı bir şekilde ilerlemesinden dolayı hıyarcık oluşmasına bile zaman tanımadan etkisini göstermektedir. Bu sebeple veba türleri içerisinde en korkutucu ve öldürücü olandır. Etkisini hızlı bir şekilde göstermesinden dolayı kişilerde bazen ateş yükselmekte, ancak halsizlik, şok sendromu gibi durumlar ortaya çıkmakta ve hasta komaya girmektedir. Bu sebeple de hasta 2-3 gün içerisinde ölmektedir. Hızlı bir şekilde tedavi edilmediği takdirde ölüm oranı %100'dür.

3. Hastalığa Sebep Olan Koşullar

Veba hastalığı, yıkıcı etkisini eski dönemlerden itibaren göstermiştir. Hastalığa sebep koşulların elverişliliği, bulaşma ve yayılma şekilleriyle birlikte yıkıcı etkiler oluşmasında önemli göstergelerden biridir.

Vebanın bir kişiye bulaşması, uygun ortam sağlamasına bağlı olmaktadır. Hayvanlar için 24 derece ısı ve %60 ila %90 arasındaki nemli hava, yaşam sürmeleri için uygun ortamları sağlamaktadır. Nitekim bu hayvanlardan pirelere bu denli uygun ortam sağlandığında ve günlük kan emme ihtiyacı karşılandığında hastalığın bulaşması ve yayılması mümkün hale gelmektedir. Zira çeşitli coğrafyalarda farklı dönemlerde vebanın görülmesinin ve yok olamayışının temel sebebi, dünyada sıcak ve nemli havanın farklı dönemlerde görülmesine bağlı olarak pirelerin yaşam alanı bulmasından kaynaklanmaktadır (Erdoğan, 2017, s. 16-17).

Veba hastalığına zemin hazırlayan koşulları; kirlilik, pislik ve yoksulluk, savaşlar, ticaret, iklimsel koşullar gibi unsurlar oluşturmaktadır. Eski dönemlerde nüfusun artması yanında kasaba ve şehirlerin büyümesi, her topluluğa bağlı bu yerlerde kendine has salgın hastalıkların oluşmasına, ticaret ağları ile diğer yerlerle paylaşılmasına hatta ticaret gemileriyle Akdeniz ve Hint Okyanusu'nu da aşarak salgına dönüşmesine sebebiyet vermiştir (Crawford, 2019, s. 79). Bu duruma nüfus artışıyla birlikte yaşanan yiyecek sıkıntısı ve fiyatlardaki ani yükseliş de eklenildiğinde insanların yetersiz beslenmesi ve veba hastalığı karşısında insanların direncinin azalması sorununu ortaya çıkarmıştır. Ayrıca Orta çağ öncesi topluluklarının kalabalık halde dinsel ve kültürel kutlamaları, ticaretle uğraşan kervanların Çin'den Ortadoğu'ya kadar mallarla birlikte yanlarında vebaya ait mikropları taşıması, göçebeliliği benimsemiş topluluklar ile farklı kırsal veya kentsel yerleşkeleri yazlık ve kışık olarak kullanan siyasi kişilerin seyahatleri gibi durumlar hastalığa ilişkin uygun şartların oluşmasına ve yayılmasına neden olmuştur.

Veba hastalığına uygun ortam koşullarından birini de Orta çağ öncesi savaşlar oluşturmuştur. Mısır, Asur, Pers, Yunan ve Roma İmparatorlukları birer birer yükselip yok olurken çatışmalar, istilalar ve savaşlar sıradan olaylar olsa da kaçınılmaz olarak salgın hastalıkları tetiklemiştir. Askerlerin çok çeşitli çevrelerden geldikleri, sıkışık ve sağlıksız ordu kamplarında yaşadıkları, kalabalık, savaş yorgunu kasabalarda konuştukları, sürekli hareket halinde oldukları, stres ve yaralanmalara maruz kaldıkları ve yetersiz beslendikleri düşünülürse, mikropların orduları perişan etmesi ve sivillere yayılması şaşırtıcı değildir. Salgınlar zaman zaman askeri operasyonları bozmuş, çoğunlukla da savaşların nihai sonuçlarını belirlemiştir (Crawford, 2019, s. 79-80). Orta çağ öncesinde mikrobu tanımlamak imkânsız olduğundan eski dönemlerde anılan üç vebanın olduğu düşünülmektedir. Bunlardan birincisi, M.Ö 431-404 yılları arasında Atina ile Spartalıların "Peleponnes Savaşı"dır. Bu savaşta Atina ordusunda veba hastalığı baş göstermiş ve savaşın kaderi değişmiştir. Böylece bu hastalık "Atina Vebası" olarak anılmıştır. İkincisi, Roma birliklerinin Dicle Nehri civarında bulunan Seleucia şehrindeki isyanı bastırmak için gönderilmesi ve akabinde birliklerin geçtikleri yerlere hastalığı yayarak Roma'ya getirmesidir. Bu hastalık da bazı kayıtlarda çiçek hastalığı olarak ifade edilse de veba olarak tarihi kayıtlara geçmiş ve "Antonine Vebası" isimlendirilmiştir (Karaoğlu, 2020, s. 3). Üçüncüsü ise, MS 6.yy'da İmparator Jüstinyen'in Kuzey Afrika, İtalya ve İspanya'yı kısa süreliğine fethetmesiyle Roma İmparatorluğu'nun tekrar birleşmesi akabinde Konstantinopolis'te salgın baş göstermesidir. Bu hastalık, Aşağı Mısır'dan liman kenti Pelusium'a MS 540'ta ulaşmış; buradan İskenderiye ve sonra deniz yoluyla Bizans İmparatorluğu'nun başkenti Konstantinopolis'e yayılmıştır. Hastalığı tetikleyen ise tarla sıçanları ve gerbillerde vebanın bulaşma şekillerinin bozulmasından kaynaklanmaktadır. Bozulmanın nedeniyse bu kemirgenlerin sayısında bir patlamayı başlatan sıra dışı iklim koşullarından kaynaklanmaktadır (Sherman, 2020, s. 101). Bu veba türü, hiyarcıklı vebanın ilki olarak tarihi kayıtlarda yer almakta ve "Jüstinyen Vebası" olarak adlandırılmaktadır. Bu dönemdeki veba, yaklaşık 200 yıl sürmüş ve Kara Veba olarak isimlendirilen döneme kadar 600 yıl boyunca ortalarda görünmemiştir (Crawford, 2019, s. 79-85).

Ortaçağ döneminde ise uzun ve sıcak yazlar ile kısa ve serin kışlar, köylüleri daha fazla çocuk sahibi olmaya ve ürün yetiştirmeye yöneltmiştir. Bu durum 700 yılında iyi beslenen Avrupa nüfusunun 25 milyondan 1250 yılında 75 milyon aç insana dönüşmesine ve beslenemese sorununun oluşmasına neden olmuştur (Nikiforuk, 2018, s. 69). Bu yüzden yeni tarımsal alanlara ve faaliyetlere ihtiyaç duyulmuştur. Bu doğrultuda ormanlar yok edilmiş, bataklıklar kurutulmuş ve dağ yamaçlarına kadar tarımsal faaliyetler yapılmıştır. Ayrıca daha fazla tahıl ekebilmek için otlaklıklar kullanılmış, inek ve koyunlar gibi hayvanlar yerlerinden edilmiş, bu durum da gübre üretiminin azalmasına sebep olmuştur. Dahası tarımsal arazilerin düşüncesizce kullanımı toprağın zayıflamasına, buğday ve arpa gibi mahsullerin giderek azalmasına da neden olmuştur. Yani artan nüfusun ihtiyaçlarını karşılamak için bilinçsizce yapılan bu müdahaleler ekolojik dengeyi bozmuştur.

İklimsel anlamda soğuk ve uzun kışların gelmesiyle Alplerdeki otlaklar buzullarla kaplanmış, Thames Nehri ve Baltık Denizi birkaç kez donmuş, Grönland'daki Viking yerleşimleriyle bağlantı kopmuştur. Ayrıca 1300'lerin ilk yarısında bulutlarla dolu gökyüzü ve erken bastıran donlar, ürünleri birbiri ardına kırılmasına ve aşırı yağmurlar ile güneşin az görünmesine sebebiyet vermiştir. 1348'lere gelindiği ise geçim sıkıntısı daha da artmış ve yayılmıştır. Bu yüzden ki bu dönem "küçük buzul çağı" olarak isimlendirilmiştir (Nikiforuk, 2018, s. 69-70).

Ortaçağ döneminde kırsal alanda beslenme ihtiyacı doğrultusunda yaşanan olumsuzluklar kentsel yaşamı daha fazla etkilemiştir. Nitekim aşırı nüfus artışının olduğu bu dönemde, temizlik öncelikli bir konu olarak ele alınmamış, hatta kilise tarafından kirlilik bir tür kutsallık biçimi olarak kabul edilmiştir (Nikiforuk, 2018, s. 57). Ayrıca kentsel alanlar, aşırı nüfus artışından dolayı pis ve bakımsızdır. Kırsal alanlar da ise insanlar karanlık ve basık saman kaplı evlerde domuz, kaz ve ördek gibi hayvanlarla birlikte yaşamakta, bu sebeple evlerde parazitlerle dolu sıçan ve fareler bulunmaktadır. Nüfusun artmasıyla birlikte kırsal alanlar kasabalara dönüşmüş, atıklar sokaklara atılmıştır. Bu durum sokakların çamur, insan ve hayvan dışkısı gibi çöplerle dolu bataklıklara dönüşmesine zemin hazırlamıştır. Hijyen ortamının olmaması mikropların çoğalmasına, aşırı kalabalıkla birlikte kasaba ve şehirlerin sağlıklı olmasına sebebiyet vermiştir. Bu dönemde yoksulluğun sebebiyet verdiği alan, köylerde sağlıklı bir şekilde yaşam süren insanları daha iyi bir yaşam sürmek ve daha fazla para kazanmak arzusuyla şehirlere yönelmiştir. Bu durum özellikle 11. ve 12.yy'da nüfus patlamasına, akabinde 13.yy'da kıtlık yaşanmasına sebep olmuştur. Beraberinde açlıkla birlikte yoksulluğu da getirmiştir. Nüfusun artmasıyla birlikte insanlar ticaret, savaş ve hac gibi durumlardan dolayı daha fazla seyahat etmeye başlamıştır. Böylece vebaya ilişkin mikropları da yanına taşımış ve hastalığı yeniden yaymıştır. Deniz yolunda ticaret gemileri aracılığıyla veba öncelikle limanlara, daha sonra kara yoluyla da iç bölgelere taşınmıştır. Dahası bu dönemde 11. ve 12.yy'daki Haçlı Seferleri'yle mikroplar ve bazı bulaşıcı hastalıklar Avrupa'ya taşınmıştır (Crawford, 2019, s. 87-88). Bu bilgiler dahilinde kirlilik, pislik, yoksulluk, ticaret, iklimsel koşullar ve savaşlar gibi etmenlerin veba hastalığının oluşum ve yayılma sürecinde büyük rol oynadığı aşikardır. Zira hastalığının yayılarak büyük çaplı insani ölümlere neden olması ve salgın haline dönüşmesi yanında toplumsal anlamda değişim ve dönüşümleri de beraberinde getirmesi bunun açık bir göstergesidir.

4. Yayılma Süreci

Veba hastalığı, dünyada pek çok ülkede ve kıtada görülmesi, geniş bir alana yayılması ve çok sayıda kişiye kısa süre içinde bulaşmasından dolayı tarihsel süreçte pandemilere ve epidemilere sebebiyet vermiştir. Akabinde ise çeşitli bilimsel çalışmaların da yardımıyla etkisini yitirmiş ve ortadan kaybolmuştur. Ancak etkisi ve sonuçları itibarıyla veba hastalığının nerede, ne zaman, nasıl ortaya çıktığı ve salgına dönüştüğü araştırmacılarca merak edilmiştir. Bu yüzden de hastalık araştırılmış ve tartışılmıştır. Literatürde veba salgınının tarihsel serüveni eski dönemlere hatta M.Ö. ki dönemlere kadar dayandırılmaktadır. Fakat literatürde veba genellikle Avrupa ve Akdeniz coğrafyasıyla anıldığı için veba tarihi de bu bölgeler üzerinden anlatılmaktadır. Bilindiği üzere veba salgını, Ortaçağ'da 18.yy kadar Avrupa'yı, 15.yy'dan 19.yy ortalarına kadar ise Osmanlı Devleti'nde etkisini sürdürmüştür.

Tarih öncesi dönemde yazının icat edilmesiyle birlikte topluluklar, salgın hastalıkların da kayıtlarını tutmuşlardır. Bu kayıtları inceleyen tarihçilere göre veba; Gılgamış Destanı'nda, Hititlerde, Çin'de, Mısır'da, Yunanistan'da farklı tarih aralıklarında görülmüştür (Menteşe, 2020, s. 79). Ancak kayıtlar böyle gösterse de vebanın hastalığının asıl tarihi olarak 1300'ler kabul edilmektedir. Bu hastalık Hindistan ve Çin vb. ülkelerde ilk olarak ortaya çıkmış, Mezopotamya, Orta Asya ve Yakındoğu'ya ticaret yollarının gelişmesi aracılığıyla geçiş yapmış, İstanbul ve İskenderiye gibi şehirlerde ortaya çıkmasından sonra Anadolu ve Rusya bölgelerine, akabinde Avrupa ve Afrika coğrafyalarına yayılmıştır.

M.S. ki dönemde farklı coğrafyalarda küçüklü büyüklü veba hastalığı yaşanmıştır. Ancak bu hastalık salgına dönüşmesi sebebiyle tarihsel olarak üç büyük dalgadan bahsedilmektedir. Bunlardan birincisi, veba salgını yaşanan M.S. 541-544 yılları arasındaki dönemdir. İlk olarak İskenderiye şehrinde ortaya çıkan bu veba, 542 yılında tahıl taşıyan gemiler ve limanlar aracılığıyla İstanbul'a ulaşmıştır. Bahar aylarında ortaya çıkan veba salgını, İstanbul'da hızla yayılmış ve 400.000 nüfuslu şehrin %20'sine yakının ölümüne sebep olmuştur (Varlık, 2015, s. 147). Akabinde Akdeniz kıyılarını etkisi altına alan salgın sekizinci yüzyılın

ortalarına kadar etkisini sürdürmüştür. Bu yıkıcı salgında yaklaşık 100 milyon insanın hayatını kaybetmiştir (Menteşe, 2020, s. 79).

Veba salgını, 6.yy'dan 14.yy ortalarına kadar Mısır'dan hareket edip, sahil ve liman kentleri başta olmak üzere buradan Orta Asya'ya gitmiş ve aynı güzergâhta geri dönmüştür. Çin İmparatorluğu'nda 1331 yılında ortaya çıkan veba hastalığı, 7-8 yıl sonra Kırgızistan'da, 14 yıl sonra ise Kırım'da görülmüştür. Akabinde Ceneviz kolonisi olan Kefe'yi kuşatan Altınordu Hanlığı askerleri arasında veba başlayınca, hastalık korkusuyla Cenevizliler kaleyi terk edip İstanbul güzergâhından İtalya'ya kaçmış ve Akdeniz'e gemilerle vebayı taşımıştır. Buradan Avrupa'ya yayılan hastalık, deniz ve kara yoluyla Fransa'ya, Endülü's'e, İspanya'ya, İngiltere'ye, Hollanda'ya, Avusturya'ya ve İskandinav ülkelerine yayılarak bütün Avrupa'yı sarmıştır (İstek, 2017, s. 174-175). Böylece üç yıl gibi kısa bir sürede Batılıların "kara ölüm" şeklinde isimlendirdikleri en büyük veba salgını yani ikinci büyük veba hastalığı ortaya çıkmıştır. Salgın Avrupa'da 1348 yılında büyük zararlara yol açmış ve şehirlerde toplu ölümler yaşanmıştır. 1348-1351 yılları arasında 23.840.000 insan hayatını kaybetmiştir (Kılıç, 2004, s. 29).

Çocuk vebası ismiyle birkaç yıl içerisinde yeniden ortaya çıkan hastalık, 15.yy doruk noktasına yeniden ulaşmış, 17.yy sonlarına doğru ve 18.yy başlarında başlayan veba hastalığı 14.yy kadar geniş bir alana yayılmamıştır. Ancak 14.yy'dan 19.yy kadar bu hastalık dünya üzerindeki farklı coğrafyalarda etkili olmuştur. Nitekim 1628'de Fransa'nın Lyon kentinde, 1630'da İtalya'nın Milano ve Verona kentlerinde, 1631'de Venedik'te, 1651'de İspanya'nın Barcelona kentinde, 1656'da İtalya'nın Napoli kentinde ve 1657'de İtalya'nın Cenova kentinde veba salgını görülmüştür (Erdoğan, 2017, s. 39-40). Bu veba salgını yüzünden dünyanın farklı kentlerinde binlerce kişi hayatını kaybetmiştir.

18.yy'da Fransa'nın Marsilya kentindeki son büyük etkisinden sonra veba salgını Avrupa'dan çekilmiştir. Ancak 19.yy ortalarında üçüncü veba salgını olarak bilinen ve 1894'te Çin'de başlayan Bombay vebası ortaya çıkmıştır. Buharlı gemiler ve demir yolları ile hızlanan ulaşım ağları, vebanın bu kez Kara Ölüm'den daha hızlı bir şekilde tüm dünyaya yayılmasına neden olmuştur (Sherman, 2020, s. 104). Nitekim Akdeniz bölgesine deniz taşımacılığı ve limanlarla taşınan bu salgın hastalık, farklı coğrafyalarda pek çok kişinin ölümüne neden olmuştur. Bu can kayıplarınının 10 milyonun üzerinde olduğu tahmin edilmektedir (Erdoğan, 2017, s. 40). Bu derecede yüksek ölümlere rağmen kayıplar Orta çağ dönemindeki Kara ölüm olarak atfedilen salgın kadar olmamıştır. Bu duruma sebep olan durum 19.yy sonlarına doğru hastalık mikrobunun keşfedilmesidir.

Üçüncü büyük veba salgını ise Güneydoğu Asya'dan başlayıp dünyayı etkisi altına alan ve 20.yy ortalarına kadar etkileyen "Bombay vebası"dır (Varlık, 2011). Bu veba da öncekiler gibi pek çok kişinin ölümüne yol açmıştır. Ancak etkisi ikinci büyük veba olan kara ölüm kadar olmamıştır. Nitekim bu durumun temel sebebi, hastalıkla ilgili araştırmalarda elde edilen bulgulardır. Bu veba zamanında Fransız Pasteur Enstitüsü'nden İsviçreli Alexandre Yersin (1863-1943) ile Alman Robert Koch ile çalışan Japon Shibasaburo Kitasato Hong Kong'ta yaptıkları tetkiklerde aynı günlerde hastalıkla ilgili benzer sonuçlara ulaşarak vebaya neden olan bakteriyi tanımlamışlardır (Ayar & Kılıç, 2017, s. 164-165). Böylece veba mikrobunun keşfedilmesiyle hastalığın lenf bezlerinde olduğu ortaya konmuştur (İstek, 2017, s. 175). Veba hastalığına ilişkin bulguları Kitasato İngilizce ve Japonca olarak Yersin'den önce yazmasına rağmen, Yersin'in Fransızca olarak dergide bulguları yazması onun övgüler almasını sağlamıştır (Ayar & Kılıç, 2017, s. 165). Veba hastalığına sebebiyet veren bakteriyeye ilk olarak Pasteur'dan ilham alınarak Pasturella pestis adı verilse de 1971'den itibaren Yersine Pestis olarak literatürde yerini almıştır. Daha sonra hastalığa ilişkin bağışıklık sağlayıcı etkili bir ilaç (serum) hazırlanmış (Kömürcü, 2019, s. 9), 1937'den sonra ise antibiyotik tedavisine geçilmiştir. Ancak vebanın tam olarak etkisini yok etmek mümkün olmamıştır. Zira 19.yy ikinci yarısında etkisini gösteren ve dünyaya yayılan Bombay vebası, 1898'den İkinci Dünya Savaşı'na kadar etkisini göstermiştir. Bu yüzden 1920'de Paris'teki, 1924'de California'daki ve 1930'da Cezayir'deki veba salgınları tarih sahnesinde son büyük veba salgınları olarak yerini almıştır. Bombay vebasından dolayı 1905'te bir yılda 941.821 insan ölmüştür. Nitekim üçüncü büyük vebanın başladığı 1898'den 1948'e kadar ise toplam 13 milyon insan ölmüştür (Panzac, 1997).

Veba hastalığının etkisi kısmen azaltılmış olsa da ticaretinden dolayı veba her on yılda bir küçük çaplı salgınlarla yeniden hareketlenmektedir. Özellikle Afrika, eski Sovyetler Birliği coğrafyası ve Amerika gibi ülkelerde endemik etkisini sürdürmektedir. Nitekim 2003 yılında Dünya Sağlık Örgütü (WHO), veba

hastalığı ile ilgili 2119 vaka, 182 ölüm bildirmiştir. WHO'ya göre, son 50 yılda ortalama tüm dünyada yılda yaklaşık 2000 veba vakası yaşandığı bildirilse de koruyucu aşılarla veba hastalığının önüne geçilmekte, antibiyotiklerle hastalar tedavi edilmekte ve hastalığa ilişkin çözüm üretilmeye devam edilmektedir (Sherman, 2020, s. 107). Bu durum da veba hastalığının artık tehlikeli veya ölümcül nitelikte bir hastalık olmadığını göstermektedir.

5. Osmanlı Devleti'ndeki Durum

Veba salgını tarihsel süreçte, dünyanın pek çok coğrafyasını etkilemiştir. Bu sebeple Osmanlı Devleti kurulmadan önce vebanın Anadolu topraklarında etkisini sürdürdüğü bilinmektedir. Nitekim Bizans dönemlerinde İstanbul'da veba salgınları yaşanabildiği gibi Selçuklular döneminde de Anadolu topraklarında veba yaşanmış ve bu toprakları da olumsuz etkilemiştir. Daha önce salgının tarihinde de bahsedildiği gibi, Osmanlı'nın hüküm süreceği topraklarda veba salgını, Justinyen salgını ile başlamaktadır. Bu salgın İstanbul başta olmak üzere zaman içinde Anadolu, Balkanlar ve Doğu Akdeniz'e, hatta Akdeniz ve Ege kıyılarına kadar ulaşmıştır.

Osmanlı'nın hüküm süreceği topraklarda ikinci veba salgını, 1340'larda Cenevizlilerin hububat yüklü gemileriyle İstanbul'a ulaşmıştır. Avrupa'da Kara Ölüm olarak anılacak bu veba salgını, İstanbul'dan Anadolu'ya ve Suriye'ye kadar yayılmıştır. Hatta ilerleyen yıllarda beylikten bir devlet haline gelen Osmanlılarda Orhan Gazi'nin Bursa'da bu hastalıktan öldüğü (İnalçık, 2010, s. 71), Yıldırım Beyazıt'ın Timur'a kaybetmesi sonucunda Anadolu'da kıtlık ve yokluk yaşandığı ve akabinde vebaya yakalananların sayısının arttığı, hatta Yıldırım Beyazıt'ın oğlu Yusuf'un Bizans'ta vebadan öldüğü ileri sürülmektedir (Varlık, 2017, s. 160). Ayrıca 1453'te Osmanlı'nın İstanbul'u fethetmesinden sonra vebanın yeniden İstanbul'da arttığı, Fatih Sultan Mehmet'in de İstanbul'da salgın olması sebebiyle şehirden ayrılıp sefere çıktığı veya salgından kaçabilmek için Balkanlar'da ordusuyla bir kentten diğer kentte geçtiği de söylenmektedir (Lowry, 2004, s. 103).

Osmanlı Devleti'nde veba salgınının artışı, Osmanlı topraklarının büyümesiyle orantılıdır. Nitekim 1516-1517'de Suriye, Mısır ve Mekke ve Medine'nin elde edilmesi Osmanlı tarihinde önemli bir dönüm noktasıdır. Neticede imparatorluğu toprak büyüklüğü ve nüfusu ikiye katlanmış ve Akdeniz dünyasındaki hâkimiyeti artmıştır. Karadeniz havzasından Basra Körfezi'ne uzanan geniş alanların da Osmanlı yönetimi girmesiyle veba daha karmaşık bir yayılma süreci geçirmiştir. Bu nedenle 1517 ve 1570 yılları arasında bu salgın ortalama her üç yılda bir kendini yenilemiştir (Varlık, 2018, s. 34). Ayrıca 15. yüzyılın sonu ile 16. yüzyılın başında özellikle Karadeniz kıyılarında meydana gelen kıtlık ve beraberinde yaşanan veba salgını Osmanlı Devleti için büyük bir yıkımla sonuçlanmıştır (Erdoğan, 2017, s. 45). Dahası bu yüzyılda Osmanlı coğrafyasında küçük kasabaların birleşerek şehirleşmesi, ekonomik imkânların arttığı şehirlerin cazibe merkezine dönüşmesi ve akabinde yoğun bir göç alması vebanın yayılım hızını artırmıştır (Turna, 2011, s. 10). Nitekim 1570'te veba salgını Avrupa, Kuzey Afrika ve Yakın Doğu'daki geniş alanları etkisi almış ve İstanbul'a yeniden ulaşmıştır. Salgın buradan, devletin diğer bölgelerine taşınan bir merkez haline gelmiş ve dünya genelinde olduğu gibi belli aralıklarla kendisini göstermiştir. Ancak 17.yy'da durum tersine dönmüş ve vebanın hareketliliği neredeyse yüzyıl boyunca sürmüştür. Hatta Osmanlı Devleti'nde 1637'de büyük taun, 1655'te ise şiddetli taun yaşandığı kayıtlarda yer almaktadır. 17.yy'daki veba salgını, Avrupa topraklarını terk edip ayrılırken, Osmanlı coğrafyasında etkisini artırmaya başlamıştır. 18.yy ise vebanın etkisi Osmanlı Devleti'nde yoğun bir şekilde hissedilmiş, hatta salgın hastalık yüzyılı olarak tarihsel kayıtlarda yer almıştır. Nitekim 19.yy'da 1812-1819 ile 1835-1838 arasındaki salgınlar hariç çok etki göstermemiştir.

Üçüncü büyük veba salgını veya Bombay vebası, dünya genelinde hızlı bir yayılım gösterse de Avrupa'da olduğu gibi alınan önlemler sayesinde Osmanlı Devleti topraklarında büyük çaplı salgınlara sebebiyet vermemiştir. Sadece 1900'lü yılların başında Antalya, İzmir ve diğer sahil şehirlerinde veba salgını yaşanmıştır. Nitekim 1947 yılında Şanlıurfa Akçale ilçesinde görülen veba salgını, Türkiye Cumhuriyeti topraklarında görülen son veba salgını olarak kaydedilmiştir (Panzac, 1997; Varlık, 2018, s. 35).

6. Etkileri ve Sonuçları

Tarihsel süreçte, veba hastalığı büyük salgınlara yol açmıştır. Bilindiği üzere salgınlar, toplumu derinden etkilemekte ve değişim ile dönüşümleri beraberinde getirmektedir. Nitekim tarihsel süreçteki veba epidemileri ve pandemileri de insanlar üzerindeki büyük etki ve sonuçlarıyla toplumsal anlamda değişim ve dönüşümlerin fitilini ateşlemiştir. Tarihsel kayıtlarda Atina vebası olarak anılan dönemde, yani M.Ö 430'da veba hastalığı, Atinalıların Spartalıları karşı savaşı kaybetmesine neden olmuştur. Bu hastalık yüzünden Atina ordusu 4400 piyade ve 300 süvarisini, ön cephedeki askerlerinin dörtte birinden fazlasını kaybetmiştir. Böylece Yunan kültürünün altın çağı ve eski dünya üzerindeki hâkimiyeti sona ermiştir. Antonine Vebası'nda Roma'da günde 5000 kişi hayatını kaybetmiş, salgın zamanla imparatorluğun tamamına yayılmış, Hindistan ve Çin'in ötesine geçmiş, yıllarca sürmüştür. Bu hastalık zengin fakir, genç yaşlı ayırt etmeden herkese bulaşmış, hastalığı kapanların üçte bir ile yarısının ölümüne neden olmuştur. Ayrıca Antonine vebası nüfusta korkunç bir azalmaya neden olmuştur. Böylece her iş için insan gücüne ihtiyaç duyan Roma İmparatorluğu çökmeye başlamıştır. Kasaba ve tarlalar başıboş kalmış, ordu tükenmiş, ticaret ve alım satımlar durmuş, insanlar ne yapacağını bilmez hale gelmiş ve moralleri bozulmuştur. Justinyen Vebası'nın yaşandığı ilk hıyarcıklı veba olarak tabir edilen dönemde ise salgın imparatorluğun sonunu getirmiştir. Ayrıca Batı'da Avrupa'nın nispeten tecrit altında kalmasına, Doğu'da İslam'ın yayılmasına neden olmuştur. Bu veba türü, Konstantinopolis'te bir yıl sürmüş, nüfusun dörtte birinin ölümüne neden olmuştur. Nitekim bu dönemde günde 10.000 insanın öldüğü söylenmektedir (Crawford, 2019, s. 80-84).

Bu üç veba salgınlarında ölüm sayılarının fazla olması ekonomik anlamda vergi verenlerin, ticaretle uğraşanların, esnafların ve çiftçilerin sayısını azaltmıştır. Çiftçilerin veba hastalığına yakalanıp ölmesi tarım arazilerinin ekip biçilememesine, esnafların ürün bulamamasına, ticaretin ise durma noktasına gelmesine sebebiyet vermiştir. Bu durum kıtlıkla birlikte yerel ekonominin zayıflamasına ve iş kolu için ücretlerin artmasına fırsat vermiştir. Kıtlığa bağlı gıda fiyatlarındaki artış ise maddi durumu iyi olmayan kişilerin veba hastalığına daha kolay yakalanmasına neden olmuştur. Dini anlamda ise inanış anlamında bir değişim yaşanmasa da insanların salgının Tanrı'nın emirlerini yerine getirmemekten kaynaklandığını düşünmesine yol açmıştır. Bu sebeple Tanrılara saygısızlık, işlenen günahlar, savaşlar, antlaşmalara uymama gibi tanrıların öfkesine yol açan durumların vebaya sebep olduğuna inanılmış, yine tanrıların öfkesinin dindirilmesi, barış ortamlarının sağlanması, dini görevlerin yerine tam getirilmesi ile salgına çare olunacağına inanılmıştır. Bu yüzden insanlar çareyi tapınaklarda tanrılara yalvararak aramıştır (Akyıl, 2021, s. 55).

Veba salgını etkisi ve sonuçları itibarıyla en büyük etkiyi ise "Kara Ölüm" olarak atfedilen ismiyle Ortaçağ döneminde yapmıştır. Bu yüzden söz konusu dönemdeki değişim ve dönüşümleri etki ve sonuçları bakımından anlamak için birkaç başlık altında ele almak gerekmektedir. Zira bu salgın sadece o dönemki halkı etkilemekle kalmamış ekonomik, sosyal, kültürel vb. hayatları da altüst etmiştir.

Ortaçağ döneminde veba salgını etkisi ve sonuçları bakımından ilk olarak, demografik bazı değişimlere yol açmıştır. Nüfus artışıyla birlikte 14.yy'da yaşanan kıtlık, veba salgını ile birleşince nüfus anlamında büyük yıkıma neden olmuştur. 1347'den 1350'ye kadar insanların 3'te 1'i hayatını kaybetmiştir. Böylece M.Ö 500'den bu yana artarak devam eden nüfus patlamasının önüne geçilmiştir (Sherman, 2020, s. 94). Hatta Avrupa kıtasının nüfusunda büyük oranda azalma meydana gelmiştir. Zira 1340'ta 76 milyon olan Avrupa nüfusu, 1450'de 50 milyona kadar düşmüştür (Genç, 2011, s. 131). Bu nüfus sayılarına baktığımızda ve hastalığı; Bristol'de nüfusun 9/10'unun, Norveç ve İzlanda'da 2/3'sinin, Avignon'da 150 binin, Paris'te 50 binin, Londra'da 100 binin, Venedik nüfusunun %70'inin, Ceneviz'in %68'inin, Floransa'da 45 binin, Marsilya'da bir ayda 16 binin, Siena'da 70 binin, St. Denys'de 14 binin, Strasburg'da 16 binin, Lubeck'te 9 binin, Basle'de 14 binin, Erfurt'ta an az 16 binin, Weimar'da 5 binin, Limburg'da 2.500 kişinin ölümüne yol açmıştır. Papa IV. Clement'in ölü sayıclarının tahminlerine göre ise 1348-1351 yılları arasında vebadan 23.840.000 insan ölmüştür (Nikiforuk, 2018, s. 76; Özden & Özmat, 2014, s. 75; Genç, 2011, s. 31).

Kara Ölüm olarak Batılıların atfettiği bu veba salgını, Avrupa dışında pek çok bölgeyi de etkilemiştir. Kahire'deki nüfus 500.000'den 200.000'e, Şam'da ise 80.000'den 50.000 kadar düşmüştür. Ayrıca dünyanın farklı merkezlerinde bu salgından dolayı ölümler yaşanmıştır. Bu veba salgını yüzünden 1570'te Moskova'da 200 bin; 1665'te Napoli'de 300 bin, 1679'da Viyana'da 76 bin, 1661'de Prag'da 83 bin ve

1720'de Marsilya'da 87 bin kişi hayatını kaybetmiştir. 1664'te Londra'daki veba salgınında, 460 bin kişinin yaşadığı kentte 70 bin kişi ölmüştür. 1743 yılında Messina'daki (Sicilya) salgını ise nüfusun %70'i kadar insan hayatını kaybetmiştir. 1720-1722 yıllarında veba salgını Marsilya'da 40 bin kişiyi öldürmüştür. 18. yüzyılda Avrupa'da Veraset Savaşları'nda meydana gelen kıtlık ve ardından yaşanan salgın hastalıklar, Fransa ve İspanya'nın üç milyon insanını kaybetmesiyle sonuçlanmıştır. Doğu Avrupa'ya baktığımızda ise nüfus yoğunluğunun az olması sebebiyle ölüm oranı %15 civarların olmuştur (Erdoğan, 2017, s. 39-40). Nihayetinde salgın sona ermeye başladığında dünya nüfusunda azalma meydana gelmiştir. Zira salgının azalmasında vebaya sebep olan mikrobun bulunması yanında 16., 17. ve 18.yy'da barınma şekli ahşap olan ve pirelerin yer tuttuğu evlerin yanması ve taş evlerden binalar yapılması, temizlik kavramının yaygınlaşması, pirelerin sıkça yerleştiği evcil hayvanlardan uzak durulması gibi etmenler etkili olmuştur.

Salgının ikinci etkisi, toplumsal yaşama yönelik olmuştur. Salgının toplum nezdinde hızlı bir şekilde yayılması, önlemler alınmasını gerekli kılmıştır. Veba hastalığının başlarda kötü yaşam koşullarından dolayı zenginlerden ziyade daha çok yoksullarda görülmesi insanların kendiliğinden bir dizi önlem almasını sağlamıştır. Zenginler farelerin barınma ihtimalinin az olduğu taş evlerde yaşamalarına rağmen vebadan korunmak için şehir dışındaki kırsal alanlardan evler satın alarak göç etmişlerdir. Evlerine dönmeden önce ise tütsücüler aracılığıyla evlerini ilaçlatıp dezenfekte ettirmişler, daha sonra yoksul birini yerleştirip ölüp ölmediğini izlemişlerdir (Nikiforuk, 2018, s. 81). Ancak bu salgının herkesi etkilediği anlaşıldığında ise toplumsal alışkanlıklarda ve yaşam tarzında değişimlere gidilmiştir. Kişisel anlamda hijyen ve temizliğin önemi toplumsal anlamda da anlaşılmalı, yetkiler aracılığıyla yoğun insan kalabalığını olduğu pazar alanları temizlenmiştir. Ayrıca veba öncesi artan nüfus etkisiyle pis olan sokak ve caddelere çöp atmak yasaklanmış, ilk kanalizasyonlar yapılmaya başlanmıştır.

Toplumsal yaşama ilişkin en önemli düzenleme ise karantina uygulamasıyla yaşanmıştır. Özellikle Kara Ölüm dönemindeki büyük etkisi yüzünden Doğu'dan gelen gemiler için ayrı bir alan hazırlanmaya başlamış ve bu limanda 40 gün kaldıktan sonra karaya geçmelerine izin verilmiştir. Milano'daki yetkiler ise salgın hastalığa yakalananlar ağıktan veya vebadan ölsünler diye evlere hapsedmişlerdir. Bu durum yeni bir sınıf olarak veba bürokratları sınıfını ortaya çıkarmıştır. Bu salgın hastalıkla mücadele eden sınıfta; belediye hekimleri, ölü kaldırıncılar, mezar kazıcılar, ev bekçileri ve tütsücüler bulunmaktadır. Bu halk sağlığı görevlilerinin; ticareti yasaklama, hastaları tecrit etme, ölüleri gömme, evleri ilaçlama, özel mülkleri yakma, fuarları ve sokakları kapatma, işbirliği yapmayanları tutuklama gibi yetkileri bulunmaktadır (Nikiforuk, 2018, s. 85).

Üçüncü olarak veba hastalığı, ekonomik değişim ve dönüşümlerle farklı etki ve sonuçlar doğurmuştur. Bu salgın hastalık, toplumdaki yaşam şekillerini her yönüyle değiştirmiştir. Özellikle feodalizm sistemine yıkıcı bir darbe vurmuştur. Vebanın çok sayıda köylüyü yok etmesinden sonra tarım sektöründe kriz ortaya çıkmış, hatta çalışacak kişi bile bulunamamıştır. Bu yüzden toprak sahipleri, ücretleri artırmak zorunda kalmış, hatta toprakları bölüp köylülere kiraya vermiştir. Böylece toprak sahipleri eski güç ve zenginliklerini kaybetmiştir (Nikiforuk, 2018, s. 78).

Salgın hastalık uluslararası ticarete de darbe vurmuştur. Nüfusun azalması, ticaretle uğraşanları farklı arayışlara yönlendirmesine rağmen veba, uluslararası ticarete derin izler bırakmıştır. Hatta deniz ticareti durma noktasında gelmiştir. Dışarıdan gelen gemiler limanlara yaklaşamaz, gemi çıkışları da olmaz hale gelmiştir. Bu durumun temel sebebi vebanın denizcilerin pek çoğunun öldürmesidir (Genç, 2011, s. 135).

Veba öncesinde, Avrupa'da hayat sakindir. Zamanın akışını hasat zamanları ya da kilise törenleri belirlemektedir. Ancak, Büyük Ölüm'den sonra bazı iş kollarında çalışan işçi sayısının azalması ve sanayi mallarına talebin artması, saatlere ve programlara yepyeni bir önem kazandırmıştır. Veba sonucu Brandenburg'da hayatta kalabilen işçilerin maaşları öyle yükselmiştir ki haftada iki gün çalışarak geçinebilmişlerdir. Örneğin, bazı Hollanda kasabalarında, tekstil işçilerinin sayısı o kadar azdı ki kendi çalışma saatlerini kendileri belirlemişlerdir (Nikiforuk, 2018, s. 79).

Veba salgınları, hizmet sektörünü de etkileyerek fiyat artışlarına neden olmuştur. Hekimler, hastalığın bulaşma riskine karşın hizmetlerine devam etseler de iki katı fiyat talep etmişlerdir (Menteşe, 2020, s. 85). Salgından sonra üretim piyasasında da çiviotu, kızılkök ve karabuğday gibi ürünlerin üretimine başlanmıştır. Ayrıca buğday, domuz ve tuz hariç, bazı gıda fiyatlarda düşüş meydana gelmiştir. Peynir, canlı hayvan ve yulaf fiyatları veba öncesine göre yaklaşık üçte bir oranında düşmüştür. Yün ve inek fiyatları ise

nerede yarıya inmiştir (Genç, 2011, s. 137). Ancak bu dönemde fiyatı artan mallar ve hizmetler de olmuştur. Bu duruma tabutlar, ilaçlar, kefenler, noterler, cerrahlar ve mezar kazıycıları vb. mal ve hizmetler örnek olarak gösterilebilir. Nihayetinde veba salgınıyla nüfusun azalmasıyla birlikte yoksulların yaşam standartları yükselmeye başlamış, nüfusla orantılı ekonomik pazarın daralmasıyla tahıl fiyatları düşmüş, iş gücü eksikliğinin ortaya çıkmasıyla kırsal alanlar da dâhil paraya dayalı ekonomi modeline geçiş yapılmaya başlanmıştır.

Salgın hastalığın dördüncü etkisi, sosyal anlamda meydana gelmiştir. Özellikle ekonomik yönlü olarak bu dönemde İngiltere, Fransa ve İtalya gibi ülkelerdeki isyan sayılarında artışlar yaşanmıştır. Bu isyanların çıkış etmeni, ekonomik anlamda para politikası olsa da sosyal anlamda toplumda kargaşa ve krizlerle neden olmuştur. Bununla birlikte veba salgını, göç sürecini de hızlandırmıştır. Özellikle kentlerde yaşayan zengin kesim, vebanın etkisinden kurtulabilmek amacıyla kırsal alanlara göç etmiş ve hastalığı bu alanlara da taşımıştır. Bu durum sosyal anlamda kargaşa ve düzensizliklere de yol açmıştır. Bununla birlikte, salgın hastalık sosyal ilişkileri de zayıflatmıştır. Böylece insanlar ailesi, akrabası, arkadaşı vb. iletişimlerini azaltmaya başlamıştır. Bu durum aile bireylerinin birinin ölümüyle de sonuçlandığında aile yapısında bozulmaları da beraberinde getirmiştir. Nitekim nüfusun artması neticesinde veba hastalığı öncesinde kıtlık ve yoksulluk nedeniyle insanların geç evlenmesi durumu, salgının getirdiği duygusal çöküntü ve yalnızlaşma ile birlikte etkisini daha da artırmıştır. Hastalığa karşı duyulan bu çöküntü ve korku da pek çok kişinin ölümden sonra mallarını ve arazilerini bırakacakları kişileri belirleme kaygısıyla vasiyetnameler yazmaya ve noterlerce onaylatmaya itmiştir.

Veba salgınının beşinci etkisi, dini anlamda olmuştur. Bu hastalık Tanrı'nın cezası olarak görülmüş, bu durum Avrupa'da dindarlığı artırmış ve beraberinde din adamlarına belli roller biçilmesini sağlamıştır. Bu doğrultuda hastalığa yakalanan insanların çağrılarına kulak veren bazı din adamları da veba mikrobu kilisedeki fare ve pirelere yerleşmesiyle hayatını kaybetmiştir. Çok sayıda din adamının hayatını kaybetmesi, papazların ölümleri gömmeyi reddetmesi ve kiliseden kaçması neticesinde hastalığa da çözüm üretilememesi, kilisenin otoritesinin zayıflamasına neden olmuştur. Bu durum deneyimsiz genç yaştaki din adamlarının görevlere gelmesine ve güvensizliğe sebebiyet vermiştir. Ayrıca dini anlamda Martin Luther öncülüğünde Tanrı ile konuşma biçiminde değişim meydana gelmesine ve herkesin Tanrı ile konuşabileceği savının ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır (Nikiforuk, 2018, s. 83). Ayrıca bu salgın, Yahudilere olan bakış açısından da değişimlere yol açmıştır. Salgın döneminde kiliseye karşı oluşan öfke beraberinde "Flagellant Hareketi" denilen bir yapının oluşmasına sebebiyet vermiştir. Bu kişiler, vebayı Tanrı'nın günahları için gönderdiği bir ceza olarak görmüştür. Bu sebeple kendilerini kırbaçlayarak İsa'nın döneceği güne hazırlanmaktadırlar. Ayrıca bu kişiler, vebanın ortaya çıkış sebebinin Yahudiler olarak görmüştür. Bu nedenle çeşitli söylemlerle Yahudi düşmanlığını körüklemişlerdir. Neticede bu dönemde Yahudiler kılıçtan geçirilmiş, yakılmış ve yerinden edilmiştir. Her ne kadar bu hareket kısa ömürlü olsa da bu durum salgın döneminde Yahudi nüfusunda azalmaya sebep olmuştur.

Vebanın altıncı etkisi, kültürel anlamda olmuştur. Özellikle dil kullanımı anlamında salgın hastalık dünyada değişimlere yol açmıştır. Hastalık öncesinde Latince, okuma ve yazma dili olarak kilise üyelerince kullanılmaktadır. Ancak vebanın etkisiyle pek çok din adamının ölmesi veya kiliseden ayrılmasıyla kilisede Latinceyi çok az bilen veya hiç bilmeyen tecrübesiz rahiplerin görevlendirilmesi yükseköğretim dili olarak görülen Latincenin eğitimdeki gücünü kaybetmesine ve uluslararası bir dil olarak Avrupa'daki egemenliğine son vermesine sebep olmuştur (Nikiforuk, 2018, s. 82). Aynı zamanda bu durum, ulus dillerin yaygınlaşmasını da beraberinde getirmiştir. Veba sayesinde yeni gelen öğretmenlerin Latinceyi ve Fransızca'yı bilmemesi akabinde İngiliz gramer okullarında öğrenim dili olarak Fransızcadan vazgeçilmesi bu duruma örnek teşkil etmektedir. Ayrıca Machiavelli'nin İtalyanca, Montaign'in Fransızca, Cervantes'in İspanyolca, Luther'in Almanca ve Shakespeare'in İngilizce konuşmasının da bu duruma yardımcı olduğu düşünülmektedir. Salgının kültürel etkisi sadece dil ile sınırlı kalmamış, aynı zamanda sanatsal anlamda vebanın korkunçluğunu gözler önüne seren durumlar resmedilmiştir. Ayrıca kara ölüm imajı sanatsal olarak altın bir taç giymiş ve alaycı tavrıyla sırttan bir iskelet figürü ile kişileştirilmiştir (Genç, 2011, s. 145).

Kara vebadan itibaren toplumsal anlamda başlayan değişim ve dönüşümler, dünyadaki üçüncü büyük veba ve sonrasında da devam etmiştir. Zira veba salgınları etkisini ara ara azaltsa da 19.yy kadar düzenli olarak kendisini tekrarlamıştır. Nitekim salgına ilişkin çalışmalar yapılmasına rağmen çözümler

bulunamaması akabinde vebanın 1855'te Çin'in Yunnan'da yeniden patlak vermesine, oradan kıtalara yayılmasına zemin hazırlamıştır. 1894'de Hong Kong ve 1896'da Bombay vebanın kalesi haline gelmiştir. Nitekim bu üçüncü büyük vebada dünya çapında 12 milyondan fazla kişi ölmüştür. Bombay vebasında en büyük ölümün ise 10 milyona yakının Hindistan'da olduğu tahmin edilmektedir. İkinci büyük veba salgınından itibaren üçüncü büyük salgınla birlikte toplumsal değişim ve dönüşüm anlamında en büyük etki dezenfekte çalışmaları, veba hastaneleri, hastaları tedavi etmek için tıbbi personel görevlendirilmesi ve enfekte olmuş evleri ve alanları temizlemek vb. tedbirlerle halk sağlığının gelişmesi olmuştur. Ancak bu durum toplumsal anlamda da belli sorunları beraberinde getirmiştir. Bu doğrultuda zengin ve fakirler arasında tedavi hizmeti almak noktasında sorunlar oluşurken, bu durum Hindistan'da milliyetçiliğinin yükselmesine de neden olmuştur. Nihayetinde tarihteki veba salgınları sorunlar ve eşitsizlikler temelinde yıkıcı bir etki göstermiş olsa da değişim ve dönüşümlerle dünya çapında toplumsal ilerleme sağlamıştır.

7. Sonuç

Salgın hastalıklar, dünya coğrafyasında etkisi itibariyle ağır tahribatlara yol açmıştır. Bu salgınlardan en önemlilerinden biri olarak da veba hastalığı karşımıza çıkmaktadır. Bu sebeple ilkçağlardan 19.yy kadar veba salgını, insanlık için yıkıcı ve önemli bir hastalık olarak ön planda olmuştur. Fakat etkisi itibariyle veba türlerinden en büyük olumsuz etkiyi hıyarcıklı (bubon) vebasını vermiştir. Özellikle bu hastalık her türlü coğrafyaya uyum sağlayabilmesi nedeniyle salgın haline dönüşmüş, etkilediği coğrafyalarda yaşayan toplumda büyük oranda insan kaybına sebebiyet vermiştir. Zira nem ve sıcaklığın yüksek olduğu, hijyene dikkat edilmediği, açlık ve pisliğin yüksek olduğu, altyapı hizmetlerinin az veya hiç olmadığı alanlarda veba salgını haline dönüşerek yıkıcılığını artırmıştır. Bu doğrultuda veba salgınında üç dalgadan bahsedilmektedir. Bunlardan birincisi, Justinyen vebasını, ikincisi Kara Ölüm ve üçüncüsü ise Bombay vebasınıdır. Ancak etkisi itibariyle veba türlerinden hıyarcıklı veba, Batılıların "Kara Ölüm" şeklinde isimlendirdikleri dönem ile salgının dünya coğrafyasında en büyük yıkıcı etkiyi bıraktığı bir zaman dilimi olmuştur. Bu salgının etkisi 18.yy kadar Avrupa'ya, 15.yy ile 19.yy ortalarına kadar ise Osmanlı Devleti'nde derin izler bırakmıştır. Bu salgın hastalık tanımlanana ve tıbbın gelişerek araştırma yapılmasına kadar özellikle Avrupa nüfusunun 18.yy kadar %50'sini yok etmeyi başarmıştır. Veba hastalığının bu etkisi sadece Avrupa ile sınırlı kalmamış, dünya coğrafyasındaki çeşitli bölgelerde de farklı rakamlarda insan kayıplarına da sebebiyet vermiştir. Nitekim veba salgınına sebep olan mikrobun tanımlanması ve ilacın bulunmasıyla etkisi azaltılmıştır. Ancak veba salgını insanları sadece fiziksel anlamda etkilemekle kalmamış, psikolojik ve toplumsal anlamda da derin yaralar bırakmıştır. Bu doğrultuda dünya coğrafyasında demografide, toplumsal yaşamda, sosyal, kültürel, dini ve ekonomik alanlarda değişim ve dönüşümler meydana getirmiştir. Demografide, dünya coğrafyasında insan kayıplarına bağlı özellikle Avrupa haritasında değişim yaşanmıştır. Toplumsal yaşamda, karantina uygulamaları başta olmak üzere temizlik ve hijyen noktasında bakış açısı ve uygulamalar değişmiştir. Psikolojik anlamda güvensizlik ve korkuya da bağlı aile kurumu ve sosyal ilişkilerde dönüşümler ortaya çıkmıştır. Ekonomik anlamda toprak sahiplerinin köylü sınıfa oranla güç kaybetmesine ve bazı iş kolları ile ürünlerdeki fiyatlarda değişimler meydana getirmiştir. Kültürel anlamda, özellikle dil kullanımını yönünde Latince'nin önemini kaybetmesine ve yerel dillerin güçlenmesine zemin hazırlamıştır. Dini anlamda ise kilisenin otoritesinin ve gücünün azalmasına neden olmuştur. Nihayetinde veba salgınlarında en büyük etkiyi yıpratıcı etkisine bağlı "Kara Ölüm" denilen dönem vermiştir. Bu bağlamda Kara Ölüm'e kadar olan dönemki veba salgınları daha çok insan kaybının yaşanmasına bağlı dünya haritasındaki değişim, savaşlar ve siyasi dönüşümler yönünde etkiler bırakmıştır. Kara Ölüm ise Avrupa'daki insanların bireysel anlamda dindarlığının artması, bazı kesimlerin ekonomik refah düzeyinin yükselmesi, edebiyatta canlanma, sanatta farklı yaklaşım anlayışı, hijyene yönelik bakış açısında farklılık gibi olumlu etkiler de yaratmıştır. Ancak kentleşmeyi durdurması, kıtlığın ekonomik anlamda durgunluk yaratması ve kültürel-sosyal hayatın allak bullak olması gibi olumsuz etkileri de olmuştur. Nitekim Bombay vebasının da milliyetçilik ve eşitsizlikler temelinde etkisi büyük olmuştur.

8. Extended Abstract

Epidemics have caused heavy destructions in world geography. One of the most important of these epidemics is the plague disease. For this reason, from ancient times to the 19th century, the plague

epidemic has been at the forefront as an important devastating disease for humanity. However, the bubonic plague had the greatest negative impact among the plague species. In particular, this disease has turned into an epidemic due to its adaptability to all kinds of geographies and has caused a great deal of human loss in the society living in the geographies it affects. Because in areas where humidity and temperature are high, hygiene does not take care of, hunger and filth are high, and there are little or no infrastructure services, the plague has turned into an epidemic and increased its destructiveness. In this direction, three waves are mentioned in the plague epidemic. The first is the Justinian plague, the second is the Black Death, and the third is the Bombay plagues. These three epidemics have left heavy sociological damage around the world in terms of their effects and results. Therefore, many researchers have worked to understand the causes, symptoms, types, and treatment methods of the epidemic. However, although many studies examine the epidemic in the historical process, there are hardly any studies that deal with it sociologically. Therefore, the study is important in terms of examining the social appearance of the plague epidemic from a sociological perspective as well as the historical process. With this sensitivity, it is aimed to make a historical and sociological analysis of the plague epidemic in this study. For this purpose, "What are the sociological effects and consequences of the plague epidemic?" and "What social changes and transformations have been caused by the plague epidemic?" questions will be answered. In this respect, a literature review was made on primary sources by examining the prominent books, articles, journals, and similar sources on plague in the national and international sense. However, sources that would not allow a systematic analysis in sociological terms were not included in the study. As a result of the study, it was seen that the bubonic plague, which is one of the plague types, left the greatest destructive effect on world geography during the period that the Westerners called the "Black Death" and in the history of the plague epidemic. The effect of this epidemic left deep traces in Europe until the 18th century, and in the Ottoman Empire from the 15th century to the middle of the 19th century. This epidemic managed to destroy 50% of the population of Europe, especially until the 18th century, when it was identified and medicine developed, and research was carried out. This effect of the plague disease was not only limited to Europe but also caused different numbers of human losses in various regions of the world. The effect of the plague was reduced with the identification of the microbe that caused the epidemic and the discovery of the drug. However, the plague epidemic not only affected people physically but also left deep wounds psychologically and socially. In this direction, it has brought about changes and transformations in demography, social life, social, cultural, religious, and economic fields in world geography. There has been a change in demographics, especially in the map of Europe, due to human losses in world geography. In social life, perspectives and practices have changed in terms of cleaning and hygiene, especially in quarantine practices. In the psychological sense, transformations have emerged in the family institution and social relations due to insecurity and fear. In economic terms, the landowners lost power compared to the peasant class and caused changes in the prices of some business lines and products. Culturally, it paved the way for Latin to lose its importance and strengthen local languages, especially in terms of language use. In the religious sense, it caused the authority and power of the church to decrease. Ultimately, the Bombay plagues had a great impact based on nationalism and inequalities. As a result, the plague has caused heavy damage throughout the world due to its periodic effect in the historical and sociological sense and has become a tool for experiencing social changes and transformations.

Keywords: Contagious Disease, Plague, Epidemic

Kaynakça

- Akyıl, G. (2021). Antik Yunan ve Roma'da Veba Salgını. *Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı*. Ankara.
- Ayar, M., & Kılıç, Y. (2017). Osmanlı'da Veba'nın Sona Erişine Dair Bir Değerlendirme. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 17(2), 163-181.
- Crawford, D. H. (2019). *Ölümcül Yakınlıklar & Mikroplar Tarihimizi Nasıl Şekillendirdi?* (G. Koca, Çev.) İstanbul: Metis Yayınları.

Erdoğan, M. (2017). 18. Yüzyılın Sonu 19. Yüzyılın Başlarında Osmanlı Devleti'nde Veba Yılları (İzmir Örneği). *Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı*. Eskişehir.

Genç, Ö. (2011). Kara Ölüm: 1348 Veba Salgını Ve Ortaçağ Avrupa'sına Etkileri. *Tarih Okulu Dergisi, 2011(X)*.

İnalçık, H. (2010). *Kuruluş Dönemi Osmanlı Sultanları*. İstanbul: İslam Araştırmaları Merkezi.

İstek, E. (2017). Avrupa'da Veba Salgını ve Salgında Din Faktörü (Vienna Örneği). *Tarih Araştırmaları Dergisi, 36(62)*, 173-204.

Karabörk, Ş. (tarih yok). Veba. Türkiye Enfeksiyon Hastalıkları ve Klinik Mikrobiyoloji Uzmanlık Derneği.

Karaimamoğlu, T. &. (2020). Veba ile Başlayan Değişim: Kara Ölüm'den Sonra Büyük Britanya'da Değişen Gündelik Yaşam. *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi(44)*, 509-526.

Karaoğlu, Ö. (2020). Salgınların İktisat Tarihi. D. Demirbaş, V. Bozkurt, & S. Yorgun içinde, *Covid-19 Pandemisinin Ekonomik, Toplumsal ve Siyasal Etkileri*. İstanbul Üniversitesi Yayınevi.

Kılıç, O. (2004). *Eskiçağdan Yakınçağa Genel Hatlarıyla Dünyada ve Osmanlı Devleti'nde Salgın Hastalıklar*. Elazığ: Orta-Doğu Araştırmaları Merkezi Yayınları.

Kömürçü, A. (2019). Hitit Krallığında Veba Salgını ve Etkileri (M.Ö. II. Binyılın İlk Yarısı). *Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı*. Afyon.

Lowry, H. (2004). Pushing the Stone Uphill: The Impact of Bubonic Plague on Ottoman Urban Society in the Fifteenth and Sixteenth Centuries. *Osmanlı Araştırmaları Dergisi, 23(23)*, 93-132.

Martin, S. (2011). *Kara Ölüm: Ortaçağ'da Veba*. (C. Atay, Çev.) İstanbul: Kalkedon Yayınları.

Menteşe, G. L. (2020). Kara Vebanın Batı ve Doğu Toplumlarına Etkisi. *Akdeniz Havzası ve Afrika Medeniyetleri Dergisi, 2(1)*, 78-87.

Nikiforuk, A. (2018). *Mabşerin Dördüncü Atlası: Salgın ve Bulaşıcı Hastalıklar Tarihi (9 b.)*. (S. Erkanlı, Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.

Özden, K., & Özmat, M. (2014). Salgın ve Kent: 1347 Veba Salgınının Avrupa'da Sosyal, Politik ve Ekonomik Sonuçları. *İDEALKENT, 5(12)*, 60-87.

Panzac, D. (1997). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Veba: 1700-1850*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Sherman, I. W. (2020). *Dünyamızı Değiştiren On İki Hastalık*. (M. A. Küçüker, & E. Tümbay, Çev.) Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Snowden, F. M. (2019). *Epidemics and Society: From the Black Death to the Present*. Yale University Press.

Turna, N. (2011). İstanbul'un Veba İle İmtihanı: 1811- 1812 Veba Salgını Bağlamında Toplum Ve Ekonomi. *Studies of The Ottoman Domain (Osmanlı Hakimiyet Sabası Çalışmaları), 1(1)*, 1-36.

Türk Dil Kurumu. (2022). *Veba*. Türk Dil Kurumu.

Varlık, N. (2011). Taun. *TDV İslam Ansiklopedisi (s. 175-177)*. içinde TDV İslam Araştırmaları Merkezi.

Varlık, N. (2015). İstanbul'da Veba Salgınları. C. Yılmaz içinde, *Antik Çağ'dan 21.Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi (s. 146-151)*. İstanbul: İslam Araştırmaları Merkezi.

Varlık, N. (2017). *Akdeniz Dünyasında ve Osmanlılarda Veba (1347-1600)*. (H. Yalın, Çev.) İstanbul: Kitap Yayınevi.

Varlık, N. (2018). Osmanlılarda Veba Salgınları. *Toplumsal Tarih(296)*, 30-36.

Yıldırım, N. (2010). Salgın Afetlerinde İstanbul. S. Öztürk içinde, *Afetlerin Gölgesinde İstanbul (s. 109-184)*. İstanbul: Kültür AŞ Yayınları.

Yıldız, F. (2014). 19.yy'da Anadolu'da Salgın Hastalıklar ve Salgın Hastalıklarla Mücadele Yöntemleri. *Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi, Tarih Anabilim Dalı*. Denizli.

Araştırmacıların Katkı Oran Beyanı/ Contribution of Authors

Yazarların çalışmadaki katkı oranları %100 şeklindedir.

The authors' contribution rates in the study are %100 form.

Çıkar Çatışması Beyanı / Conflict of Interest

Çalışmada herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

There is no conflict of interest with any institution or person in the study.

İntihal Politikası Beyanı / Plagiarism Policy

Bu makale İntihal programlarında taranmış ve İntihal tespit edilmemiştir.
This article was scanned in Plagiarism programs and Plagiarism was not detected.

Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı / Scientific Research and Publication Ethics Statement

Bu çalışmada Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi kapsamında belirtilen kurallara uyulmuştur.
In this study, the rules specified within the scope of the Higher Education Institutions Scientific Research and Publication Ethics Directive were followed.